

„Feljelentés van ellene”

Másságábrázolás Márai Ilona naplóiban

Absztrakt: Márai Ilona nemrég közreadott naplófeljegyzései nemcsak önértéküknel fogva izgalmas szövegek, hanem a Márai-univerzum egésze szempontjából is. Márainé megörökít több olyan lényegesnek tűnő mozzanatot is, mely megmagyarázza a Márai-életmű homoerotikus jellegű vagy holddudvarú szegmenseinek alakulástörténetét. A másságok közül ez az írás a szexuális másság ábrázolásaira fókuszál. Három szövegcsoporthat vizsgál: a Márai személyével és életművével kapcsolatos homoszexuális vonatkozásokat, a queer filmek, könyvek, színházi élmények feldolgozását és a konkrét környezetben észlelhető másság jelenlétét.

Betűbe zárva. A találó cím utalhat az írás aktusában megképződő szabadságterepre, jelenthet kétségbeesett írásba menekülést, tétova pótcselekvést vagy akár üdítő kárpótlást is a megszokott társasági élet hiányáért. A leginkább talán börtönt vagy kalitkát jelent, melybe Márai Ilonát a nemi sztereotípiák, a hagyományosnak tartott nemi szerepek és saját érzelmi életének szubmisszív késztetései, függőségei zárták be. Márai Sándorné naplóinak jelentékeny részét, mintegy 1700 oldalnyi szöveget, mely a 296 füzetnyi hagyaték mintegy felét jelenti, Ötvös Anna és Mészáros Tibor publikálta.¹

Márai Ilona naplója nem szó szoros értelemben vett irodalmi alkotások még akkor sem, ha fellelhetők benne kifejezetten plasztikusan megírt, szépírói kvalitásokkal bíró jelenetek vagy frappáns írói ötletek. Épp ezért irodalmi szenzációról sem lehet beszélni a szó hagyományos értelmében. Szenzáció a naplók megjelenése, hiszen egy kultikus szerző szövegeinek járuléktextusaiként elgondolható szövegkorpuszról van szó. Ez a függelék-lét azonban kissé degradáló, hiszen a szövegek bizonyos rétege a kordokumentum jellegén mégis csak túlmutatni látszik. Papp Sándor Zsigmond ezt így fogalmazta meg: „Ilona naplója legalább olyan fontos kordokumentum, mint Gyarmati Fanni (terjedelmében is) hasonló munkája. Csak talán másként fontos. Ám mindenekelőtt érdekes olvasmány – még akkor is, ha sok benne a puszta közlés, a napi rutin rögzítése. Három oldalon jegyzeteltem ki magamnak a frappáns észrevételeket, az életteli telit részleteket...”² Papp véleménye-

1 MÁRAI Ilona, *Betűbe zárva I–II.*, Budapest: Helikon, 2022. A válogatás NAGY Zsejke munkája.

2 PAPP Sándor Zsigmond, *A szemérmes és az őszinte Márai*, Könyvterasz, 2022. 10. 11. <https://konyvterasz.hu/a-szemermes-es-az-oszinte-marai/>

nye a szakirodalom gáláns és benevolens ágához sorolható, és jól illeszkedik Márai Sándor naplójának gyászfejezeteihez. „Mintha mindennap kapnék tőle egy levelet. Száznál több ilyen füzet maradt, ugyanannyi van valahol Pesten, ha még van valahol” – írja Márai, de az 1986-os naplóban sokszor beszél a bejegyzések aprólékosságáról, érzékiségéről és szinte mágikus erejéről is.³ Talán ez az érzékiség csap át olykor írói érzékenységre, de ezek az esetek viszonylag ritkák. A Papp által emlegetett frappáns észrevételek jelenléte viszont még a rutinrögzítő szöveg univerzális áradásában is jól érzékelhető, a környezetkritikus, érzelmileg erőteljes szemszög varázsa azonban gyakorta törik meg a szürkeségen, vázlatosságon, kidolgozatlanságon. Komparatív játékként, férj és feleség viszonyrajzában dinamikus tereként ugyancsak működőképes lehet a szöveg. Kőríz Imre kritikája szintén említi a Gyarmati Fanni-párhuzamot, sőt Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilonát is beemeli a diskurzusba. Felveti az íróvá avatás lehetőségét is: „Ez a napló nem csupán egy jelentős íróról szóló felbecsülhetetlen értékű dokumentum, hanem többek közt irodalomszociológiai, társadalom- és életmódtörténeti forrás is, illetve egy olyan női alkotó műve, akit ez a mű alkalmasint ugyanúgy íróvá avat, mint Radnóti Miklósné Gyarmati Fannit vagy Márainé egykori szomszédját és barátnőjét, Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilonát az ő naplói, illetve visszaemlékezéseik.”⁴ A talán kissé túlzó irodalomtörténeti kontextualizálásnál fontosabb a műfaji meghatározások cizellálása: a dokumentumjelleg történeti kategóriája mellett megjelenik releváns kategóriaként a szövegkopusz életmódtörténeti és irodalomszociológiai beágyazásának lehetősége is. A napló szociológiai és kultúrtörténeti értelemben valóban kivételes dokumentum a női sorsról, a migrációról, egy meglábjegyzetelt korszak történeteiről és a szépírás fétisizálásáról.

A szövegkorpusz egy rajongó, ugyanakkor féltő szorongással és a férfi–nő kapcsolati dinamikát olykor kérlelhetetlen éleslátással bemutató emlékműállítási kísérlet, mely olykor-olykor maga is megroppan az imádott bálvány előtti hódolat terhe alatt.

„Márai elviselhetetlen, egyre elviselhetlenebb, még annál is elviselhetlenebb, miközben a feleség kritikátlanul rajong érte és imádja, minden sorát zseniálisnak tartja, folytonosan újraolvassa. Függelék” – jegyeztem fel saját naplójegyzeteim közé, aztán elbizonytalanodtam, mert épp ez a napló mutatja meg, miként vívja meg a maga kis szabadságharcait a sorsszerű érzelmi korlátok között, a hegemón maszkulinitás egy kivételesen idejétmúlt válfaja és imperatívusza alatt.

A *Dívány Ilyen volt valójában Márai Sándor – felesége titkos naplójából minden kiderül* című cikke iskolapéldája a bulvár szenzációhajhász szövegkezelésnek és alighanem a kiadói marketingnek is, mely egy bizonyos olvasói réteg becserkészésére számít.⁵ A napló alaphangját tekintve azonban a leleplezések helyett inkább a

3 MÁRAI Sándor, *A teljes napló 1982–1989*, Budapest: Helikon, 2018, 330.

4 KŐRIZ Imre, *Betűből szabadulva*, Jelenkor, 2023/1., 112.

5 GEYER Krisztina, *Ilyen volt valójában Márai Sándor – felesége titkos naplójából minden kiderül*, Dívány, 2022. 6. 30. <https://divany.hu/vilagom/marai-sandor-felesege-lola-naplo/>

hierarchikus családi viszonyt leképező imádat az uralkodó tónus. Ezt Kőríz Imre remek megfigyelése emeli ki a legjobban: „Az író mindig egyetlen L. betűvel jelöli a feleségét, aki ugyancsak mindig egyetlen nagybetűvel utal a férjére: Ő.”⁶ A napló, noha nem a nyilvánosságnak készített szerkesztett szöveg, az erőteljes kultuszépítést szolgálja, s ez nyilván spontán csodálatból fakadó természetességgel történik. Márainé egyik több variánsban is, de hasonló töltettel bíró kijelentése, miszerint „én nem akarok mást, mint amit ő akar”, a feltétlen alárendelődés szinte mazochista képzeit kelti az olvasóban. A szépírás az író pozicionálásának köszönhetően fetišizálódik, privilégiummá válik, markánsan elkülönül a köznapi írástevékenységtől.

Tudnunk kell ugyanakkor, hogy Márainé naplója ellenőrzött szöveg is, Márai időnként titokban elolvassa (ahogy Márai Ilona is Márai Sándor naplóját), s ezt nem egyszer maga a naplóíró is a tudtunkra adja.⁷ Ezáltal a mű üzenetőkönyv jelleget is kaphat, hiszen az olvasóban felmerül, hogy valójában Neki szól, vagy titokban nyilvánosságot feltételez.⁸ Az egymás kölcsönös olvasása, ellenőrzése az íráson keresztül mégsem lehet kizárólagos funkció. Márainé úgy érzi, hogy feljegyzéseivel az írás szentsége elleni vétséget követ el, és szinte folyamatosan vezekel a „bűnért”. Amit esetleg sikernek tulajdoníthat, az is Márai-visszfény. „Sajnos nem tudok írni. Nálam csak villanások vannak és abszolút irodalmi hallások, mint az abszolút zenei hallások. Talán kipattog rám néha egy szikra abból a sugárból, ami körülötte van. Egy pillanatra csillog, aztán kialszik. Ennyit az én tehetségemről” – írja 1949-ben Márainé, és hívja fel a szakasz jelentőségére a figyelmet Pusztai Ilona, aki a szöveget a „barátnőpótlék” terminussal illeti.⁹ Ismerünk olyan 1976-os naplórészletet is, melynek tanúsága szerint Márainé valósággal retteg, nehogy Márai íráson kapja.¹⁰ Fodor József Péter kritikája pontosan érzékeli ezeket az erővonalakat: „A két nyolcszáz oldalas kötet rámutat a Márai-kéziratok ködösítésére, hiányaira, ferdítéseire, következtetlenségeire” – írja a Műútban.¹¹ Ugyanő tesz kivételesen jelentős kritikai filológiai és kiadásmódszertani észrevételeket is: „A kiadó saját önkényét, tehát a Lola-kéziratok közel felének ki nem adását, azzal a lenéző indokkal magyarázta, hogy »kezelhetetlen lenne mind könyvészeti, mind olvasói szempontból«”.¹² Ebből nyilvánvalóan következik a jogos megállapítás, hogy a komoly kutatás továbbra is megkövetelné a napló mintegy felének alapos kéziratári vizsgálatát. A bulvár híve és a kultusz megszállottja pedig viszonylag kevés irodalmat és szenzációt kap.

6 KŐRIZS Imre, *Betűből szabadulva...*, 114.

7 Pl. „De. egyedül volt itthon. Feltúrta az összes holmimat, elolvasta a naplókat! Talán megnyugodott tőle.”

8 Vö. KŐRIZS, *l. m.*, 111.

9 PUSZTAI Ilona, *L mint Lola*, Irodalmi Jelen, 2022. 12. 12. <https://irodalmijelen.hu/2022-dec-12-2307/l-mint-lola>

10 MÁRAI Ilona, *Betűbe zárva II...*, 621.

11 FODOR József Péter, *Félreértés, hiba, árulás. Márai Sándor önmagáról alkotott képének hiányosságai*, Műút, 2022/5., 67.

12 Uo., 66.

Fried István ugyancsak céloz a kölcsönös „odafigyelés” gesztusára, illetve kitér a szerkesztett író és a szerkesztetlen asszonyi napló eleve adódó különbségére is, reflektál a szöveg szociokulturális jelentőségére.¹³

A recepció egy jelentékeny része a bulvár és kultusz között oszcillál, mígnem a migráns női tapasztalat dokumentumjellege, életmódtörténeti forráskaraktere kisebb hangsúlyt kapott.

A napló egyik központi témája Ő, azaz Márai Sándor személye, a másik meghatározó szál az intim női terek világához kötődik, illetve a női lét, a munkavállalás, a gyereknevelés, az életmód kérdéseit tárgyalja, a hitélet kiemelt szerepet kap, akár csak a gazdasági feljegyzések sora és a baráti körről alkotott reflexiók is. Az irracionális, analitikus térfelet erősítik a szapora álmoleírások. A nosztalgia, a politikai történetések, a migráns magány és a kulturális kiszakítottság emlékezetes szólamná lesz: „Hová lett Pozsony, Temesvár! Milyen gyalázatot csináltak Magyarországból! Ha szétszednek egy országot erőszakkal, legyen egyforma a világ, semmilyen ország ne legyen, mint az Egyesült Államok!”¹⁴ Salerno egyfajta „tengerparti Kassa”¹⁵ lesz. Eszébe jut a „púpava” szó,¹⁶ vagy a „rucski do rucski” kifejezés, „ahogy tótul mondták Kassán”,¹⁷ kapnak egy Košice-képeskönyvet,¹⁸ a salernói szomszédoknál felbukkan egy szlovák férfi, aki tud magyarul és azt állítja, hogy főpincér volt Pozsonyban.¹⁹ Az irodalmi, illetve kulturális reflexiók általában spontán megnyilvánulások: Cs. Szabó műve pl. „iskolás, erőszakolt szóhalmozás lexikon alapon”,²⁰ Határ Győző „elmebeteg”,²¹ Eugenio Montale költészete pedig szerinte „érdeklő”.²²

E dolgozat központi témája a másság, illetve a homoszexualitás kérdéseinek ábrázolása Márai Ilona megjelent naplóiban. A hosszú felvezetést a szöveg nem mindennapi jellege, a kiadás és a szövegfilológia speciális természete indokolta. Mielőtt a központi tárgyra térnénk, érdemes megnézni, miként jelennek meg a naplóban azok a fóbiák, melyek Márai naplóiban is felbukkannak. Az antiszemitizmus természetesen sokkal haloványabban: pl. 1959. október 12-én feljegyzi, hogy „Nagyon ellenszenves és kihívó az itteni zs.-k viselkedése”.²³ A zsidóság mint más-ság szinte a drámai döbbenet erejével kerül elő a napló talán legizgalmasabb részé-

13 FRIED István, *Lola újabb könyve*, Irodalomtörténet 2023/2., 197–210.

14 MÁRAI Ilona, *Betűbe zárva I...*, 379.

15 Uo., 250.

16 Uo., 146.

17 Uo., 342.

18 Uo., 419.

19 Uo., 688–689.

20 MÁRAI Ilona, *Betűbe zárva I...*, 455.

21 MÁRAI Ilona, *Betűbe zárva II...*, 391.

22 Uo., 550.

23 MÁRAI Ilona, *Betűbe zárva I...*, 643.

ben, amikor a megcsaláson kapott Márai rágalmazza meg Lolát.²⁴ A rasszizmus is sokkal haloványabban jelenik meg nála, mint Márai teljes naplóiban, pl. 1963-ban írja, hogy „A négerek elszaporodtak és aggasztóan agresszívek és izgatottak”, jobb lenne „fehérebb” vidékre költözni²⁵. Ez a mozzanat inkább Márait visszhangozza. Míg Márainál a homofóbia az összeesküvés-elméletekig fokozódik, Márai Ilonánál marginális, szinte sosem explicit, inkább helyzetjelentés- vagy visszhangszerű jelenséggént bukkan fel.

A legfontosabb szöveghely az amerikai vízum megszerzésének bonyodalmait ecsetelő részben szerepel. Az amerikai konzulátuson 1950-ben lejátszódó jelenet ugyanis magát Márai Sándort keveri a homoszexualitás gyanújába: „A szokásos kérdések után: mikor jöttünk ki? Hány évesek vagyunk? Mióta vagyunk itt? Szexuális életünk után kezd érdeklődni. Mit, mikor, hogyan? Nincsenek-e a férjemnek fiúbarátai?”²⁶ Márai Sándort is kihallgatták: „Tőle is ezeket kérdezte az amerikai »orvos«. Konzul elé nem is került. Mikor felháborodott a kérdéseken, kibökte az orvos, hogy »feljelentés van ellene, hogy pederasztá«! Kikérte magának, és elment!”²⁷ Az 1951. december 30-ai bejegyzés szerint a házaspár elhatározza, hogy „ilyen” országba vízum ide vagy oda, nem megy.

Természetesen egy ilyen bizarr helyzet lezárható komikusan is, ám Márait a teljes napló tanúsága szerint felkavarta az eset, és Amerikában hozzálátott életműve „megtisztításához”, vagy jobban mondva a homoerotikus elemek redukálásához. Feltehető, hogy bizonyos poétikai megfontolások is szerepet játszhattak ebben, ám ez a feljegyzett kiélezett lélektani mozzanat valószínűleg nem függetleníthető ettől.

A homoszexualitással Máraiék közvetlen környezetükben is találkoztak, például az International Refugee Organization, melynek 1946 és 1951 között Bagnoliban is működött egy telepe, Marton Lajos, Lola nagybátyja munkahelye mind Márai, mind Márainé szerint a pederasztia melegágya volt. Márainé 1951. november 23-án jegyezte fel a következőket: „Lajos kint vacsorázik del Furiákkal, jövő terveken török fejüket. Dec. 1-re mindenkinek felmondtak az IRO-nál. Bezár a pederasztia szemétdomb. Mi jön majd helyette?”²⁸

Miután a házaspár kitelepül Amerikába, a *Zendülők* angol kiadása ugródeszka lehetett volna a helyi irodalmi kultúra sűrűjébe, ám Márai erről hallani sem akar, vagy csak speciális feltételek között, átdolgozások után hajlandó rá. Márainé 1953. augusztus 7-én jegyzi fel a következőket: „Miért nem engedte kiadni? Nincs benne »mit kijátszani ellene«? (...) Az lehet, hogy Knopfot mint kiadót nem az irodalom

24 Uo., 1–25., 828–829.

25 Uo., 801.

26 Uo., 217.

27 Uo., 218.

28 Uo., 212.

érdekelte benne, hanem a homoszexualitás, ami aláfesti a »zendülőket«.²⁹ A pozícionálás világos: Márai személyes integritásának potenciális megsértését véli felfedezni a szöveg kiadásában, illetve hadakozik valamiféle irodalmi trend ellen. Alfred A. Knopf már 1952-ben levélben értesíti Márait, hogy nem tudja kiadni a *Béke lthakábant*, ellenben a *Zendülőket* kiadná, „melyet már le is fordítottatott”.³⁰ Ha hihetünk a bejegyzésnek, Márai gesztusa még makacsabbnak tűnik. 1955. október 5-én jegyzi fel Márai Ilona, hogy Pauker, az ügynök a *Zendülőket* színdarabnak szeretné, de Márai ezt sem engedi.³¹ 1976-ban egy újabb bejegyzés bukkan fel a tárgyban: „Sok hibát követtünk el életünkben, de ez volt a legnagyobb hiba!”³² Ez a hiba nem más, mint az, hogy Márai nem engedte kiadni angolul a *Zendülőket* mint első könyvet indításnak, mert szerinte „csak a homoszexuális látszat miatt akarják kiadni”. Az első világháború után kibontakozó irodalmi beszédmód vonzódott a kamaszfantázia világához, a félig gyermeki, félig felnőtt tudat instabilitásához, az átmenetiséghez, a felnőttek által képviselt rend és az ösztönök konfliktusához, ezért a lázadó kamasz, a „félemler” viszonya a normatívnak tartott felnőtté nevelés „hivatalos” és eszményített forgatókönyvéhez felettébb hálás irodalmi tárgynak bizonyult. A Jean Cocteau „teremtette” műfaj világirodalmi rangú magyar reprezentánsaként számontartott Márai-regény 1930-ban jelent meg *A zendülők* címmel és elnyerte Gide tetszését is. Márai a teljes napló homofób bejegyzéseinek tekintélyes részét zúdítja éppen Gide-re, aki a homoszexualitás korabeli emblémájának tartottak.³³ Márai Gide, illetve Green és Proust meleg írói örökségét egy démoni csábítás függőségi rendszerébe ágyazza, amitől szabadulni szeretne. Oscar Wilde mássága eredendően esztétikai elitizmusával együtt tüntetően szubverzív karakterű, önvészélyes, ám kreatív másságnak számított Márai szemében, míg Gide a szexuális önazonosság konstrukciójával egy kollektív tudat alapjait vetette meg, mely nyomán a szexusban megképzett hiteles én alapvetően természetessé és legitimmé tehető, azaz jogi és morális értelemben is tényezővé válhat. „Magánélete nem érdekelt, semmi közöm ahhoz, ma vagy száz év múlva, hogy Wilde bemutatta egyszer Algériában egy arabs fiúnak, s aztán az egyneműek szerelme vonzotta, s még később kommunista lett. Mindez nem mű, csak végzet. Mégis, könyveit mellékesnek érzem, s a jelenséget lényegesnek” – összegez Márai.³⁴ Cocteau öröksége ugyancsak teherré válik: ráadásul a meleg mozgalmak emancipációs törekvései közé tartozik egy meleg irodalomtörténeti diskurzus megképzése is, melynek történetesen oszlopos tagjaivá válnak azok az írók, akikért Márai talán a leginkább lelkesedett. *A zendülők* című regény tetralógia-előhanggá (*Zendülőkké*) válásáról már korábban írtam, most csak pár

29 Uo., 305.

30 Uo., 305.

31 Uo., 415.

32 Uo., 635.

33 CSEHY Zoltán, „Gide és alpapjai, Green és a többiek”. Márai Sándor és a francia „meleg irodalom”, Partitúra 2022/2., 15–34.

34 MÁRAI Sándor, *Napló 1968–1975*, Budapest: Helikon, 2001, 79–80.

vonást emelnék ki.³⁵ Márait egy 1971-ben egy bejegyzés szerint a leginkább Ábel és Tibor (aki Ábel homoerotikus szépségvágyának és szerelmének kivételése) párbeszéde, a „vallomás” zavarta.³⁶ De a nevezetes csábítási jelenet erotikáját is mérsékeli, sőt igyekszik a regény teljes homoerotikus, illetve queer háttérét, vagy ahogy ő mondja, a „szexuális travesztációt” nem a hol elfojtott, hol kirobbanó zűrzavaros, lázadó, irracionális érzékiség dinamikájaként, a szexuális kíváncsiság ellenvilág-energiáiként látni, hanem sokkal inkább osztályharcként. Maga úgy fogalmazza meg ezt a törekvést, a „gideizmustól” szabadulni vágyó koncepció lényegét, hogy a regényben a „szexuális travesztációban a proli lázad a polgár ellen...”³⁷ Földényi F. László is felfigyelt a koncepcióváltásra, bár ő a teljes Márai-jelenség egyik kulcsproblémájának látja, hogy Márai „az anarchikus látásmódot gyorsan a klasszicizmus kalodájába zárta”.³⁸

Mekis D. János remek megfigyelése szerint Márai az *Egy polgár vallomásai* című művének elbeszélőjére jellemző „neurotikus idegenség-élményt” Gide *A pénzhamisítók*-jából veszi át, s a főhős referencialitáshoz való, vállaltan stilizációtudatos alapállását a megidézett Márai-jelenetben szereplő Edouard karakterével rokonítja, aki szerint a valóságos létezés csak akkor érdekes, ha a „tükröben is visszatükröződik”.³⁹

Az *Egy polgár vallomásai* szövegvariánsainak és öncenzurális gesztusainak vizsgálata külön tanulmányt érdemelne, most elégedjünk csak meg Lőrinczy Huba észrevételeivel.⁴⁰ Összesen körül-belül 6–10 oldalnyi olyan rész maradt el a szövegből, mely a homoszexualitással foglalkozik. A gyereklelektan pszichoszexuális vonatkozásai éppúgy idetartoznak, mint például e játékok identitásválságot generáló hatása, „...melyet a »természetes« szexuális érintkezés a másik nemmel soha nem tudott egészen feloldani”, de a homoszexuális vágy „...soha nem volt telítve annyi lendítőerővel, hogy átsodorjon a túlsó partra, a férfiakhoz”.⁴¹ A kollégiumi homoszexualitás, tanár-diák viszony ambivalenciái be is épülnek a *Zendülők*-be, a Kurfürstendamm egyik bájából hazavitt, nőnek öltözött lakatosinas története szublimálva *A sziget* című műben tér vissza, az *Idegen emberekben* pedig Párizsban bukkan fel egy „berlini” meleg találkahely leírása.

Márai az amerikai meleg emancipációs törekvéseket is rossz szemmel nézte. Furkó Zoltánnak adott 1988-as San Diegó-i interjúja összekapcsolja a Gide-féle

35 CSEHY Zoltán, *Az elmásítás mechanizmusai. A Zendülők queer olvasata*, Irodalmi Szemle 2020/9., 34–54.

36 MÁRAI Sándor, *A teljes napló 1970–1973*. Budapest: Helikon, 2015, 176–177.

37 Uo., 177.

38 FÖLDÉNYI F. László, *A perifériáról a centrumba. A két háború közötti magyar irodalom sikere német nyelvterületen*. 2000 2006/3., 71–76.

39 MEKIS D. János. A „regényes önéletrajz”. Márai Sándor: *Egy polgár vallomásai*, Literatura, 1993/2., 181–189.

40 LŐRINCZY Huba: *Cenzúra és öncenzúra. Az Egy polgár vallomásai eredeti és megcsonkított szövegéről*, <https://pim.hu/hu/marai-sandor/cenzura-es-encenzura>

41 Uo.

homoszexualitást a gay és leszbikus mozgalmak aktuális törekvéseivel: „És aztán jött ez a mánia, mint Gide-nél. Gide igazán nagy tehetség volt, akik értenek franciául, azt mondják, hogy Gide a legtisztább franciasággal írt. De folyton az önvád, a pederasztaság. Mazochizmusa állandóan ingerlő magatartás... Amellett a pederasztasággal az a helyzet, hogy itt vonulnak az ablakom előtt hatalmas zászlókkal az aggastyánok. Alig tud már menni, de viszi a zászlót: »Kijöttünk a rejteklyukból!« Nézem őket, itt már háromszor-négyszer volt nagy »buzeráns« felvonulás. Az ember nézi őket, és az a gyanúja, ez nem szexuális manifesztáció. Ez társadalmi-politikai manifesztáció.”⁴²

Márai Ilona naplójának egyik hangsúlyos részét képezi Megyery Sári felbukása. Megyery Sári emlékirata *Én is voltam jávorfácska* címmel 1975-ben Párizsban jelent meg a Magyar Műhely gondozásában.⁴³ Az emlékirat Márai Sándorról is megemlékezik, sőt egy ankétára adott válaszát is közli. Márainét kettős féltékenység gyötri: részben a Sacy von Blondel néven közismert filmekben szereplő Megyery szeszélyes, kusza memoárjában valamiféle konkurenciát lát meg, egy elszalasztott művészi emlékirat lehetőségét, mellyel ő is hódolhatott volna férje nagysága előtt, részben egészen konkrétan féltékeny a férjével levelező, majd azt személyesen is felkereső egykori kékharisnya írónőre. Márai kissé „lemonsolyogja” Megyeryt, de azért válaszol egy ankétjára a költészetről.⁴⁴ Az író szerint Márai a tipikus nőt tanulmányozta benne kiruccanásaik alkalmából, amúgy meglehetősen lenézte a nőírókat és ezt nem is titkolta, egyenesen „írónőcsömörben” szenvedett.⁴⁵ Megyery a Márai-olvasás kéjes aktusának leírásába helyezi át erotikus vágyainak töltetét: „Magányom csöndjében sikoltoztam, mint a nő, ki nem képes befogni a száját szeretője karjaiban.”⁴⁶ Megyery szövegében Márainé talán egy elszalasztott írói karrier lehetőségét vélte felfedezni.

Hasonlóan lesújtó véleménnyel van Cerrutiné Paulay Erzsébet emlékiratáról is. 1950. november 15-én jegyezte fel, hogy Cerrutiné Paulay Erzsébet könyvét (Élisabeth Cerruti: *Je les ai bien connus*, Paris, 1950, eredetileg angolul írta: *Ambassador's Wife*, 1952) olvassa. A szöveg „intim Pista” stílusú, „humoros pletykálkodás”, egy követné visszaemlékezései, melyet a párizsi rádió is „ünnepel”, holott csak egyetlen tárgya van, a „kurvák és buzeránsok érvényesülése” a mai Párizsban.⁴⁷

Giuseppe Ventrone Della Corte Selvaggia o *La Sirena* című regénye hasonlóan elhatárolódást vált ki belőle a homoszexuális vonatkozásoktól: „Befejeztem Ventrone Sirena olvasását, gyenge »irodalom«, de jó helyrajzok. Napoli, Capri, a ten-

42 FURKÓ Zoltán, *Európa kórterem. Választásaink*, Kapu, 2010/3., 57–62.

43 Magyarországi kiadása: MEGYERY Sári, *Én is voltam jávorfácska...*, Budapest: Magvető, 1979. A továbbiakban erre a kiadásra hivatkozom.

44 Uo., 404.

45 Uo., 430.

46 Uo., 432.

47 MÁRAI Ilona, *Betűbe zárva I...*, 359.

gerről és a női és férfi homoszexualitás, 40 év előtti könyvben nagy merészség lehetett: Ma! Zoológiai ismertetés!” A zoológia és a szerelemfilozófia szembeállításában Márai-rezonanciának hat.

Tennessee Williams darabjáról (*Macska a forró bádogtetőn*) 1955. szeptember 22-én írt feljegyzést. Márainé tévesen Thornton Wildernek írja a szerzőt. „Csupa ellenszenves szereplő, 2 és fél órán át ordítanak, beszélnek »love-making«-ról, homoszexualitásról. Primitív, ordenáré rossz játék, rossz előadás, rossz színészek.”⁴⁸ A művet csak Márainé és fogadott fia nézi meg, miközben a gyerek „feszeng”, Márai Sándor pedig naplóbejegyzést ír róla a beszámoló alapján: „Buzeránsok, alkoholisták és apagyilkos-jelöltek beszélnek és támolyognak három órán át a színpadon. A cselekmény értelme annyi, hogy a hős homoszexuális alkoholista, aki nem hajlandó lefeküdni a feleségével.”⁴⁹ Márai is kitér a gyerek, János döbbenetére, aki először látott színházat. A két bejegyzés között irodalmi tekintetben nincs nagyobb különbség, Márai sem mélyíti el az esetet túlságosan, hacsak az nem tekinthető annak, hogy egyre kevésbé érzi úgy, hogy társaságra vagy amerikai művészi élményre vágyik. A másik írói irány a büntudat lehetne, hiszen János lényegében őt helyettesítette anyja kísérőjeként.

Pasolini filmjeiről mindkettőjük véleménye sarkalatos. Pasolini *Porcile* című filmjére nem lehet szavakat találni,⁵⁰ a *Medea* címűről pedig annyit jegyez fel 1977-ben: „Callas néhány jó »arca«, különben a buzeranciától átfűtött kosztümös jelene-tek!”⁵¹ Pasolini haláláról mindössze annyit jegyez fel: „Saját filmjeinek méltó befejezése!”⁵² Itt ismét Márai felfogásához hasonló vélekedéssel találkozunk.

Óváry Zoltán potenciális melegsége Márai naplóinak visszatérő mozzanata. Márai és Márainé alighanem egyaránt melegnek látja Óváryt. Márai Ilona csak közvetve ír erről, mert Simányi Tibor külleme hasonlít Óváry Zoltánéhoz, megkockáztat egy ilyen gondolatmenetet: „kicsit Kaminski, kicsit Székely István fiatalon, csak a külleme kicsit meglepően Zoltán. Az arckifejezése, beszéde. Talán buzeráns? Rokonszenves, értelmes.”⁵³ A történész-újságíró Simányi Tiborral Márai haláláig levelezett.

A homoszexualitás témakörének megjelenését az eddig publikált naplóbejegyzések tükrében három alapvető csoportba sorolhatjuk. A leglényegesebb csoportot a Márai személyét érintő másságdiskurzus alkotja, mely a naplóban elválaszthatatlanul összefonódik a *Zendülő*k amerikai kiadásának ellehetetlenülésével, illetve az életmű speciális nemi korrekciójával. A másik csoportot az olvasott művekben, illetve megtekintet színművekben, filmekben felbukkanó homoszexua-

48 MÁRAI Ilona, *Betűbe zárva I...*, 408.

49 MÁRAI Sándor, *A teljes napló 1954–56*, Budapest: Helikon, 2010, 286.

50 MÁRAI Ilona, *Betűbe zárva II...*, 134.

51 *Uo.*, 699.

52 *Uo.*, 554.

53 *Uo.*, 256.

litásra vonatkozó reflexiók alkotják. A homoszexualitás jelenléte Márainénál már önmagában értékítéletnek számít, ezek a szövegek általában pontszerűen halmozák az alapinformációkat és nélkülözik az indoklást. A harmadik csoportba a konkrét találkozások tartoznak a mássággal, ezek jelenléte a naplóban meglehetősen redukált.

Márainé hozzájárulása a magyar queer diskurzushoz elsősorban a Márai-életmű homoerotikus szegmenseinek alakulástörténete miatt fontos.

Irodalom

- CSEHY Zoltán, *Az elmásítás mechanizmusai. A Zendülők queer olvasata*, Irodalmi Szemle 2020/9., 34–54.
- CSEHY Zoltán, „Gide és alpapjai, Green és a többiek”. *Márai Sándor és a francia „meleg irodalom”*, Partitúra 2022/2., 15–34.
- FODOR József Péter, *Félreértés, hiba, árulás. Márai Sándor önmagáról alkotott képének hiányosságai*, Műút, 2022/5., 66–70.
- FÖLDÉNYI F. László, *A perifériáról a centrumba. A két háború közötti magyar irodalom sikere német nyelvterületen*, 2000, 2006/3., 71–76.
- FRIED István, *Lola újabb könyve*, Irodalomtörténet, 2023/2., 197–210.
- FURKÓ Zoltán, *Európa kórterem. Választásaink*, Kapu, 2010/3., 57–62.
- GEYER Krisztina, *Ilyen volt valójában Márai Sándor – felesége titkos naplójából minden kiderül*, Dívány, 2022. 6. 30. <https://divany.hu/vilagom/marai-sandor-felesege-lola-naplo/>
- KÓRIZS Imre, *Betűből szabadulva*, Jelenkor, 2023/1., 111–114.
- LŐRINCZY Huba: *Cenzúra és öncenzúra. Az Egy polgár vallomásai eredeti és megcsonkított szövegéről*, <https://pim.hu/hu/marai-sandor/cenzura-es-encenzura>
- MÁRAI Ilona, *Betűbe zárva I–II.*, Budapest: Helikon, 2022. A válogatás NAGY Zsejke munkája.
- MÁRAI Sándor, *Napló 1968–1975*, Budapest: Helikon, 2001.
- MÁRAI Sándor, *A teljes napló 1954–56*, Budapest: Helikon, 2010.
- MÁRAI Sándor, *A teljes napló 1970–1973*. Budapest: Helikon, 2015.
- MÁRAI Sándor, *A teljes napló 1982–1989*, Budapest: Helikon, 2018.
- MEGYERI Sári, *Én is voltam jávorfácska...*, Budapest: Magvető, 1979.
- MEKIS D. János. *A „regényes önéletrajz”. Márai Sándor: Egy polgár vallomásai*, Literatura, 1993/2., 181–189.
- PAPP Sándor Zsigmond, *A szemérmes és az őszinte Márai*, Könyvterasz, 2022. 10. 11. <https://konyvterasz.hu/a-szemermes-es-az-oszinte-marai/>
- PUSZTAI Ilona, *L mint Lola*, Irodalmi Jelen, 2022. 12. 12. <https://iroadalmijelen.hu/2022-dec-12-2307/l-mint-lola>

„There is a denunciation against him”. The representation of Otherness in Ilona Márai’s diaries

Abstract. Ilona Márai’s recently published diary entries are fascinating not only for their intrinsic value, but also for the Márai Sándor’s universe as a whole. Márainé also records several seemingly essential moments that explain the history of the development of the homoerotic segments of Márai’s oeuvre. Among the othernesses, this paper focuses on representations of sexual otherness. It examines three sets of texts: homosexual aspects of Márai’s person and oeuvre, the treatment of queer films, books and theatrical experiences, and the presence of otherness in specific contexts.

Keywords: Ilona and Sándor Márai, diaries, otherness, homosexuality.

Csehy Zoltán
habilitált egyetemi docens
Comenius Egyetem
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Pozsony
csehyzoltan@gmail.com